

OBJAŚNIENIA WYRAZÓW I ZWROTÓW

Zuzanna Wośko

(Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II,
e-mail: zuzannawosko@gmail.com)

NAZWISKO GOGÓŁKA W ŚWIECIE GEOGRAFII JĘZYKOWEJ

Chyba truizmem będzie twierdzenie, że nie można badać nazw własnych w izolacji, a onomastyka to nauka czerpiąca z osiągnięć innych nauk. I tak np. zbadanie ukształtowania terenu jakiejś miejscowości może doprowadzić do zupełnie innych wniosków co do pochodzenia jej nazwy; podobnie odczytanie pierwszych zapisów nazwy rzuca światło na jej etymologię. Bez korzystania z dokonań innych dyscyplin nie powinno się orzekać także o pochodzeniu nazwisk.

Celem artykułu jest wyjaśnienie etymologiczne nazwiska *Gogółka*, a także zwrócenie uwagi na to, jak ważne jest korzystanie z metody geografii językowej (lingwistycznej) w badaniu nazwisk. Według definicji z *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* geografia lingwistyczna to:

Dział językoznawstwa badający i przedstawiający kartograficznie zasięgi terytorialne cech [językowych] (fonetycznych, gramatycznych, leksykalnych).¹

Według Zenona Leszczyńskiego zaś

Jako geografia językowa może być traktowana albo geografia języka (języków, dialektu), tj. rozprzestrzenienie geograficzne danego języka narodowego, danego dialektu, albo geografia zjawisk językowych.²

Dla niniejszego artykułu mniejsze znaczenie ma aspekt kartograficzny metody geografii językowej,³ ważny jest sam fakt zróżnicowania terytorialnego zjawisk językowych.

¹ K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław 1993, s. 174.

² Z. Leszczyński, *Geografia językowa i jej skuteczność w badaniach diachronicznych*, „Biuletyn PTJ” 1980, z. XXXVII, 89.

³ Który to aspekt podkreśla np. Kwiryna Handke: K. Handke, H. Popowska-Taborska, *Geografia lingwistyczna jako metoda badawcza*, „Z polskich studiów slawistycznych”, seria V, Warszawa 1975, s. 41–47; K. Handke, *Geografia lingwistyczna – ciągle otwarta metoda badań*, *Gwary dziś 1*, *Metodologia badań*, red. J. Sierociuk, Poznań 2001, s. 43–59.

Z. Leszczyński w tym samym artykule stwierdza:

Podstawowym dla geografii językowej założeniem jest teza, że zasięgi geograficzne zjawisk językowych nie są kapryśne, przypadkowe, ale zawsze umotywowane.⁴

Choć zdanie to dotyczy geografii językowej jako metody badań diachronicznych, można je także uznać za wskazówkę do badania nazwisk. Mimo że geografia nazwisk może ulegać zmianom, czy to na skutek przesiedleń (np. podczas II wojny światowej), migracji (także dziś, szczególnie do dużych miast), nie powinno się jednak przy analizie pochodzenia nazwisk bagatelizować ich rozmieszczenia.

Dowodem na to jest przykład nazwiska *Gogółka*. Według *Słownika nazwisk współcześnie w Polsce używanych* Kazimierza Rymuta w latach 90. XX wieku było 125 nosicieli tego nazwiska. Od razu uwagę zwraca geografia antroponimu. Najwięcej, bo 84 nosiciele mieszkało w dawnym województwie bielskim,⁵ a 23 w katowickim (następnie po 6 w chełmskim i lubelskim, 3 w bydgoskim, 2 w koszalińskim, 1 w warszawskim). Warianty nazwiska *Gogółka* w zasadzie nie naruszają charakterystycznej geografii: *Gogolka* – 1 w bielskim; *Gogołka* – 3 w bielskim, 19 w katowickim; *Gogulka* – 26 w chełmskim, 1 we wrocławskim; *Gógółka* – 2 w bielskim; *Gugółka* – 5 w katowickim; *Gugółka* – 7 w katowickim, 3 w szczecińskim; *Gugulka* – 19 w chełmskim, 1 w krakowskim, 4 w lubelskim, 1 w nowosądeckim, 1 w zamojskim [SNWP, t. III]. Podsumowując – około 2/3 nosicieli nazwiska *Gogółka* i jego wariantów mieszkało w dawnych województwach bielskim i katowickim. Można postawić tezę, że nazwisko *Gogółka* pochodzi z Małopolski i Śląska, a obecność jego oraz wariantów np. na Pomorzu jest wynikiem migracji.

Według K. Rymuta nazwa osobowa *Gogółka* po raz pierwszy została zanotowana w 1684 roku, ale być może datę należałoby przesunąć już na 1540 rok.⁶ Nazwisko *Gogółka* umieszczone zostało w słowniku *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny* pod hasłem *Goga* (podobnie: *Gogolka*, *Gogula*, *Gogół*, *Gogoł*, *Gogolek* itd.). Autor słownika łączy wszystkie te nazwy z podstawą *gog-*, od której wywodzi się apelatyw *gogolica* – ‘gatunek dzikiej kaczkki’ oraz gwarowy czasownik *gogotać* ‘bełkotać’ [SHE, t. I].

Związek z podstawą *gog-* ma zapewne część antroponimów umieszczonych w haśle, ale – jak zostanie to udowodnione w dalszych rozważaniach – nie nazwisko *Gogółka*. Stanisław Rospond, mimo że uznaje nazwisko za derywat od nazwy osobowej *Gogół*, dopuszcza też pochodzenie nazwiska od apelatywu *gogółka* [Ros, t. II], a tylko tę drugą możliwość

⁴ Z. Leszczyński, dz. cyt., s. 91.

⁵ Według podziału administracyjnego z 1975 roku.

⁶ Według danych z: A. Cieślíkowa (red.), *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku*, t. 1, Kraków 2007, s. 560.

podaje Izabela Łuc, określając wyraz jako gwarowy (cieszyński, śląski) [SNSXIX]. Jak się okazuje, ta interpretacja jest słuszna.

Słowniki notują apelatyw *gogółka* w znaczeniu ‘niedojrzały owoc’. Po raz pierwszy pojawia się w słowniku sieradzanina Jana Mączyńskiego: „Grossus (...) gogółki figowe” [Mącz 149d] oraz „Omphacinum oleum, Oliwá z niedożrzałych oliwek. Omphacinum vulgo, Gogółką” [Mącz 263d]; a także deminutyw *gogoleczka*: „Grossulus, Gogoleczki” [Mącz 149d]. Później u Knapiusza: *Gogółka*

fetus arboris recens, fructus arborum tenellus et pusillus, fructus deformatus, fructus qui deflorativ, novus fructus arboris, pomum incipiens vel inchoatum, prima bacca arboris deflorescentis, primum rudimentum fructus arborei [za: SXVI, t. VII];

u S.B. Lindego: „owoc na drzewie dopiero zawiązany” (warianty – *golanka*, *gatuszka*), w *Słowniku wileńskim* i *Słowniku warszawskim*: „owoc na drzewie świeżo zawiązany”. Wyrazu brak już w słowniku pod red. W. Doroszewskiego.

Charakterystyczne rozmieszczenie nazwiska zobowiązuje do sprawdzenia, jaki jest zasięg gwarowy apelatywu. Brak go w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza i w *Małym atlasie gwar polskich*, ale *Słownik gwar polskich* PAN notuje wyraz *gogółka*, tak samo jak wyżej przywołane słowniki w znaczeniu ‘niedojrzały owoc’ (pojedyncze znaczenia: ‘owoc dzikiej róży’ i ‘odmiana gruszek’). Obecny jest też wyraz *gogola*, w znaczeniu: ‘niedojrzały owoc’, ‘odmiana gruszek’, ‘o niedogotowanym ziemniaku’ [SGPAN, t. VIII].

Leksem *gogółka* i jego warianty fonetyczne zanotowane zostały w powiatach: pszczyńskim, wadowickim, radomszczańskim, skierniewickim, w Będzinie, Cieszynie; w okolicach: Chrzanowa, Czeladzi. Wariant słotwórczy *ogółka* – w powiecie opolskim. Leksem *gogola* – w powiatach: pszczyńskim, tarnogórskim, lublinieckim, radomszczańskim, rybnickim, zawierciańskim, włoszczowskim, koneckim, oleskim, strzeleckim, gliwickim, kluczborskim, w Rudzie Śląskiej. Wariant *ogóla* – w powiecie kozielskim.

Wyraz ma zatem pochodzenie śląsko-małopolskie. Jednak jest tak stary, że pozostał tylko w Małopolsce pierwotnej. Nie występuje ten wyraz jako nazwa pospolita na Lubelszczyźnie – nie notuje go *Słownik gwar Lubelszczyzny* Haliny Pelcowej. W haśle *niedojrzały* wśród kilkunastu synonimów (*kwasica*, *padanka*, *paduch*, *psiarka*, *zieleniawa*, *zielepucha*, *zielonota*, *zieleputa* itd.) nie ma *gogółki* [Pel, t. IV]. Jednak mimo braku apelatywu na obszarze Lubelszczyzny występowanie nazwiska mogłoby być śladem istnienia wyrazu niegdyś i na tym obszarze.

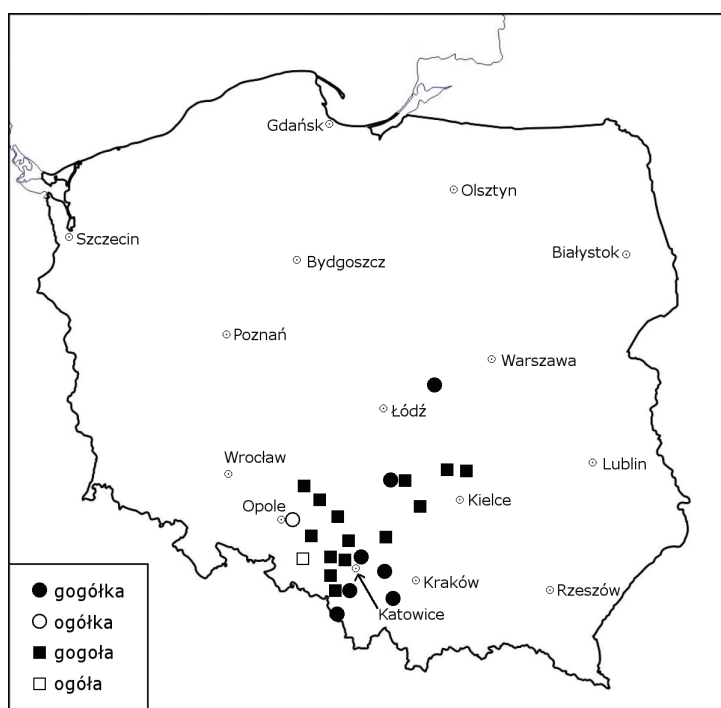
Apelatywu brak także na Podkarpaciu – nie zawiera go *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* Kazimierza Nitscha i Mieczysława Małeckiego ani opracowania gwar wybranych miejscowości z tego obszaru.

Jest natomiast w słowniku Karola Dejny *Słownictwo ludowe z byłych województw kieleckiego i łódzkiego* – *gagóla*, *gagóty* ‘zielony, niedojrzały

owoc' (odnotowane w Budzowie, pow. radomszczański) oraz *gagółka*, *gagółki* – 'młode, niedojrzałe owoce drzew owocowych i krzewów' (Byczki, pow. skierniewicki; Budzów, pow. radomszczański).⁷

Wyraz obecny jest w gwarach i dziś – forma *gogóły* znana jest mieszkancom wsi Sorbin (gm. Bliżyn, pow. skarżyski, woj. świętokrzyskie); wyraz pojawia się także w literaturze współczesnej, nawet w tytułach dwóch książek – *Guguly* Wioletty Grzegorzewskiej (ur. w Koziegłowach, pow. myszkowski, woj. śląskie) oraz *Gaguly* Iwony Mesjasz (ur. w Świdnicy, woj. dolnośląskie).

Mapa 1. Geografia wyrazu gogółka w gwarach

Geografia nazwiska w dużej mierze pokrywa się z geografą wyrazu i potwierdza, że pochodzi ono nie od podstawy *gog-*, lecz od *gogółki*, które etymologicznie nie mają ze sobą nic wspólnego. F. Sławski pisze bowiem o *gogółce*:

⁷ K. Dejna, *Słownictwo ludowe z byłych województw kieleckiego i łódzkiego (E–J)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1976, t. 22, s. 157.

Jak wykazuje oboczna forma stpol. *golanka* (...), cz. *holička*, *holínka*, *holátka*, moraw. *hoľenka* (...), rdzeń ten sam co w *goly*, z reduplikacją typu *po-piół*. Pierwotne znaczenie ‘coś gołego’

Przywołuje przykłady o podobnym znaczeniu z innych języków:

Por. ros. dial. *gogólka* ‘bryja z grubej mąki na wodzie’, *gogolecki* ‘główki i kwiaty pewnej rośliny’. Z apofonią (p. *goly*, *gałka*) stp. *gałuszka* (‘ts.’), moraw. *gagałka* ‘nie-dojrzały owoc’ (uderzająco przypominające budową nasze *gogółka*), bułg. *gagálka* ‘potrawa, rodzaj gołąbków; pryszczyki na ustach małych dzieci’ [Sław, t. I].⁸

Do tego warto dodać jeszcze przykład zanotowany przez Halinę Świdorską – *gagulk’i* ‘gałki’⁹ i ciekawe przykłady z gwar słowackich: *hoľanga* ‘zielone, niedojrzałe owoce’ (*Najedol še hoľangoch, ta ho brucho boľi*); *hoľava* ‘ts.’ (*Ochorel od hoľavi*); *holica* ‘niedojrzały owoc’; *holienka* ‘zawiązek owocu na drzewie po opadnięciu kwiecica’ lub ‘jeszcze zielony owoc’ (*Na jabloňách opadnúť už kvet a ostaľi hoľienki, budze veru tochtu roku jabuček*); *holička* ‘niedojrzały owoc’ (*Od mrazu holičky zmrzli. Lístki otpádali, ostaťa stupka a temu sme ríkali, že sú to holičky; Holiki na čerešňach sa už budú zapáľuvatí*) [Slov, 595, 597]. Dla porównania podam jeszcze południowomałopolskie *golawy* – ‘o owocu: niedojrzały’ [SGPAN, t. VIII]. Nie ulega wątpliwości, że powyższe wyrazy i *gogółka* zawierają ten sam psł. rdzeń **golъ*. Za tezą o reduplikacji części rdzenia przemawia gwarowy czasownik *wyogogolić* (się) – ‘gdy kto odziany ciepło ma szyję nieobtuloną, mówią, że się wyogoglił’ [SGKar, t. VI].¹⁰

Ta krótka analiza uświadamia, z jaką ostrożnością trzeba podchodzić do badania nazwisk i orzekania o ich pochodzeniu. Dużą pomocą przy badaniu nazwisk okazuje się metoda geografii językowej, a charakterystyczne rozmieszczenie nazwiska zawsze powinno skłaniać do korzystania z niej.

⁸ Z F. Sławskim polemizuje bułgarska badaczka Żiwka Kolewa-Złatewa i kwestionuje związek wyrazu *gogółka* z psł. rdzeniem **golъ*. Opierając się na teorii o pochodzeniu wyrazów od „звукосимволических слов”, sugeruje powstanie *gogółki* i szeregu innych wyrazów wskutek podwojenia grup dźwięków, co miałyby być charakterystyczne dla nazywania przedmiotów małych, owalnych lub okrągłych. W wielu miejscach artykuł Ż. Kolewej-Złatewej budzi wątpliwości, celem mojej analizy nie jest jednak jego krytyka ani ocena teorii, którą zajmuje się badaczka. Tylko w wypadku *gogółki* muszę wyrazić swój sprzeciw, bo np. mimo że autorka przywołuje na początku artykułu stp. *golanka* i czes. *holička* i wie, że mają to samo znaczenie co *gogółka*, konsekwentnie zaprzecza związkowi wyrazu z *goly*.

⁹ H. Świdorska, *Dialekt Księstwa Łowickiego*, „Prace Filologiczne” 1929, XIV, s. 354.

¹⁰ I nie jest *gogółka* raczej, jak dopuszcza Andrzej Bańkowski, „skrótom jakiegoś compositum, ewentualnie nawet **golwo-golъka*” [Bań, t. I].

Bibliografia

- A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I, Warszawa 2000.
- F. Buffa, A. Ferenčíková, J. Nižnanský, I. Lipka (red.), *Slovník slovenských nářečí*, t. 1, Bratislava 1994.
- A. Cieślukowa (red.), *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku*, t. I, Kraków 2007.
- K. Dejna, *Słownictwo ludowe z byłych województw kieleckiego i łódzkiego (E–J)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1976, XX, s. 135–268.
- K. Handke, H. Popowska-Taborska, *Geografia lingwistyczna jako metoda badawcza*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych”, seria V, Warszawa 1975, s. 41–47.
- K. Handke, *Geografia lingwistyczna – ciągle otwarta metoda badań* [w:] J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś 1. Metodologia badań*, Poznań 2001, s. 43–59.
- J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. II, Kraków 1901.
- J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1900–1927.
- Ż. Kolewa-Złatewa, *К этимологии польск. dogótki (типология как важный фактор в этимологических исследованиях)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2006, LI, s. 155–165.
- Z. Leszczyński, *Geografia językowa i jej skuteczność w badaniach diachronicznych*, „Biuletyn PTJ” 1980, z. XXXVII, s. 89–97.
- S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. II, Warszawa 1807–1814.
- I. Łuc, *Słownik nazwisk mieszkańców południowego Śląska XIX wieku*, Katowice 2016.
- M. Małecki, K. Nitsch, *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, cz. I, II, Kraków 1934.
- M.R. Mayenowa, F. Peplowski (red.), *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. VII, Wrocław 1973.
- J. Okoniowa (red.), *Słownik gwar polskich PAN*, t. VIII, Kraków 2011–2013.
- H. Pelcowa, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. IV: *Sad i ogród warzywny, budownictwo i przestrzeń podwórza*, Lublin 2016.
- K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław 1993.
- S. Rospond, *Słownik nazwisk śląskich*, cz. II., Wrocław 1973.
- K. Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczny-etymologiczny*, t. 1, Kraków 1999.
- K. Rymut, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 3, Kraków 1993.
- F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1, Kraków 1952–1956.
- H. Świdorska, *Dialekt Księstwa Łowickiego*, „Prace Filologiczne” 1929, XIV, s. 257–413.
- J. Wronicz (red.), *Słownik gwar małopolskich*, t. 1, Kraków 2016.
- B. Wyderka (red.), *Słownik gwar śląskich*, t. X, Opole 2008.
- A. Zdanowicz i in. (red.), *Słownik języka polskiego*, Wilno 1861.

Wykaz skrótów

- Bań – A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*.
- Mącz – J. Mącznyński, *Lexicon latino-polonicum*.
- SGKar – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*.
- Pel – H. Pelcowa, *Słownik gwar Lubelszczyzny*.

SGPAN – *Słownik gwar polskich PAN.*

SXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku.*

SHE – K. Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny.*

Sław – F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego.*

Ros – S. Rospond, *Słownik nazwisk śląskich.*

SNŚXIX – I. Łuc, *Słownik nazwisk mieszkańców południowego Śląska XIX wieku.*

SNWP – K. Rymut, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych.*

Slov – *Slovník slovenských nářečí.*